

УДК 657.6.012.16

ЕКОНОМІЧНА ЕКСПЕРТИЗА ЯК СПЕЦИФІЧНА ГАЛУЗЬ ЗНАНЬ

І.В. Перезовова, к.е.н., доцент

Івано-Франківський національний технічний університет, Івано-Франківськ, Україна

Перезовова І.В. Економічна експертиза як специфічна галузь знань.

Досліджуються питання визначення концепції економічної експертизи як сфери практичної експертної діяльності, що пов'язане з визначенням її конкретного місця в системі експертологічного знання. Наводиться перелік негативних моментів, пов'язаний з станом невизначеності в системі економічної експертології в Україні. Визначається, що можливість проведення експертизи, забезпечує оцінку ефективності заходів захисту та підготовки обґрунтованих висновків для прийняття відповідних рішень як для органів державного контролю, судових органів, так і для прийняття управлінських рішень суб'єктами господарювання, що потребують всебічного дослідження причин і умов, в яких здійснюються/можуть бути здійсненими економічні злочини, порушення.

Ключові слова: галузь знань, економічна експертиза, експертологія, концепція, підприємство, фінансовий контроль

Перезовова И.В. Экономическая экспертиза как специфическая область знаний.

Исследуются вопросы определения концепции экономической экспертизы как сферы практической экспертной деятельности, что связано с определением ее конкретного места в системе экспертологического знания. Приводится перечень негативных моментов, связанных с состоянием неопределенности в системе экономической экспертологии в Украине. Определено, что возможность проведения экспертизы, обеспечивает оценку эффективности мер защиты и подготовки обоснованных выводов для принятия соответствующих решений как для органов государственного контроля, судебных органов, так и для принятия управленческих решений субъектами хозяйствования, требующих всестороннего исследования причин и условий, в которых осуществляются / могут быть совершенными экономические преступления, нарушения.

Ключевые слова: область знаний, экономическая экспертиза, экспертология, концепция, предприятие, финансовый контроль

Perevozova I.V. Economic expertise as a specific field of knowledge.

The problems identifying the concept of economic expertise as an expert in practical activities related to the definition of a particular place in the knowledge of expertise. A list of the negative aspects associated with the uncertainty in the economic expert study in Ukraine. Determined that the possibility of the examination, provides efficient protection measures and training based findings to decision-making for the control of government, the judiciary, and for decision-making entities that require a comprehensive study of the causes and conditions in which made / can be implemented economic crimes violations.

Keywords: discipline, economic expertise, expert study, concept, enterprise financial control

Невід'ємною ознакою побудови концепції розвитку економічної експертизи є цільний зв'язок її теоретичних основ та методології знання. Теорія як «логічне узагальнення досвіду, суспільної практики, яке ґрунтується на глибокому проникненні в суть досліджуваного явища та розкриває його закономірності» [1] виступає підґрунтям, на якому здійснюється свідомо цілеспрямована діяльність щодо формування і розвитку знань економічної експертизи. Водночас, методологія конкретної області наукового знання, конкретно і науки не зводиться до системи методів дослідження, що використовуються в цій науці, для відображення свого предмета. Ототожнення методології з системою методів означає, на нашу думку, суто прагматичний підхід до розкриття даного поняття. При такому трактуванні методології, її світоглядне значення та філософський зміст відступають на другий план.

Прагматизм у трактуванні поняття методології стає особливо очевидним тоді, коли цим терміном позначають лише дисципліну, що вивчає фактичне застосування методів діяльності та шляхи удосконалення цих методів. Авторський підхід до розуміння сутності методології передбачає розуміння методології як теоретичної системи знання, тобто системи ідей, а не лише способів дослідження.

Здійснене автором формування понятійного апарату економічної експертології створило підґрунтя для подальшого дослідження та глибокого переосмислення кожної складової економічної експертизи як окремої відносно незалежної сукупності знань, зокрема продовження логічного ланцюгу опису сфери теоретико-концептуальних положень її функціонування. Такого роду дослідження раніше не проводилися і ці питання не розглядалися. Отже, для виділення експертного економічного дослідження на сучасному етапі в якості системи наукових знань є всі необхідні передумови і підстави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Свій внесок у розвиток економічної експертизи внесли і вносять визначні юристи та судові експерти-практики, такі як І.А. Алієв, Р.С. Белкін, Л.Є. Ароцкер, Т.В. Авер'янова, В.Д. Арсеньєв, С.Ф. Бичкова, О.Ф. Аубакіров, І.В. Болоніна, С.В. Бородин, М.М. Віноградова, А.І. Вінберг, Л.М. Головченко, В.Г. Гончаренко, Г.І. Грамович, Г.Л. Грановський, В.В. Гузенко, А.В. Дулов, О.О. Ейман, Ю.М. Кубицький, Л.Г. Еджубов,

Н.Т. Малаховська, А.В. Іщенко, Н.І. Клименко, В.Я. Колдин, М.В. Салтевський, В.А. Комаха, Ю.Г. Корухов, І.Ф. Крилов, В.С. Кузьмічов, В.К. Лисиченко, Д.Я. Мирський, С.П. Митричев, М.Г. Нересян, А.Я. Паліашвілі, Є.Р. Росінська, Ю.К. Орлов, З.М. Соколовський, В.Ф. Орлова, П.І. Репешко, О.М. Шапля, Н.А. Селіванов, Е.Б. Сімакова-Єфремян, П.І. Тарасов-Родіонов, М.С. Строгович, М.Я. Сегай, С.І. Тихенко, М.Л. Цимбал, А.П. Чередніченко, Б.І. Шевченко, В.Ю. Шепітько, М.Г. Щербаковський, А.Р. Шляхов та інші.

Проведені кожним з науковців та практиків дослідження в області теорії експертизи більшою чи меншою мірою сприяли обґрунтуванню теоретичного змісту експертизи як відносно самостійної галузі знання, але в рамках юридичної науки. Беззаперечно, досягнення юриспруденції у тій чи іншій мірі вплинуло на процес становлення та виокремлення як окремої галузі знань економічної експертизи. Однак, як вже зазначалося раніше, навіть розвиток теоретичних основ судово-експертної діяльності виявив наявність різних поглядів серед вчених і на характер, і на форми узагальнення наукової основи судової експертизи в цілому, а також на її часткові аспекти. Так, своїм цілеспрямовано-аналітичним характером наукознавчих проблем судової експертизи відзначаються роботи Т.В. Авер'янової, І.А. Алієва, Р.С. Белкіна, В.Д. Арсеньєва, С.Ф. Бичкової, А.І. Вінберга, А.М. Васильєва, Ю.Г. Корухова, Н.Т. Малаховської, В.С. Мітричева, Г.М. Надгірної, О.О. Ейсмана.

Невирішені раніше частини загальної проблеми

Водночас, слід констатувати, що вчені-криміналісти і процесуалісти щодо необхідності формування теорії судової експертизи в рамках криміна-

лістичної теорії і техніки до теперішнього часу не змогли подолати розбіжності у поглядах, зокрема, на визначення предметної галузі судової експертизи для з'ясування її сутності, виділення критеріїв класифікації окремих різновидів експертиз в практичній діяльності.

В економічній літературі робіт присвячених питанням організації, методології, а тим більш обґрунтуванню місця економічної експертизи в системі експертологічного знання практично немає. Окремі аспекти цієї проблеми розглянуто в роботах М.Т. Білухи, М.Г. Гаджієва, В.І. Лакіса, Т.М. Дмитренка, О.В. Шестаков, С.П. Голубятнікова та інші. Однак, в них також більшість уваги зосереджено на питання організації та методології судово-бухгалтерської експертизи.

Формулювання цілей статті

Дана стаття присвячена питанням визначенню концепції економічної експертизи як сфери практичної експертної діяльності, що пов'язане з визначенням її конкретного місця в системі експертологічного знання.

Виклад основного матеріалу дослідження

Визначення змісту предмета судової експертизи має істотне значення для демаркації її від інших видів практичної економічної діяльності, форм контролю, а також проведення наукової класифікації економічних експертиз за різними ознаками, з'ясування сутності розв'язуваних нею завдань.

Система знань у галузі економічної експертизи включає в себе базу економічних знань, загальнотеоретичні основи експертології, методологічні основи економічної експертизи та технологію її проведення (рис. 1).

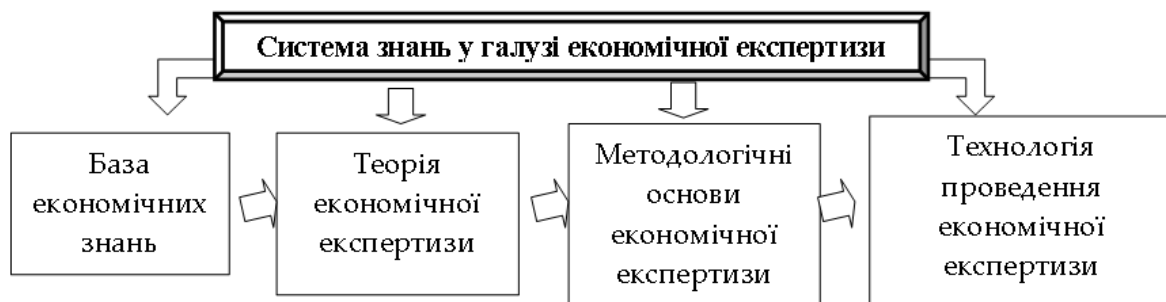

Рис. 1. Система знань у галузі економічної експертизи

Для всього інституту сучасної експертології характерним є постійний науково-прикладний пошук, спрямований на розв'язок все більш складних експертних завдань, продиктованих сучасним розвитком економічних відносин в світі; це ж притаманно і економічній експертизі. Так, при аналізі та вивченні процесів господарювання окремі автори визнають наявність суперечностей

на різних його етапах. К. Макконнелл і М. Брю вказують, що «не існує економічних систем без слабкостей та недоліків» [2]. Деталізуючи дану тезу, вони доводять як необхідність, так і «неспроможність» державного сектору економіки й наводять докази на користь рівності в розподілі доходів та на протиположність рівності, формулюють аргументи «за» ринок і «проти» нього. Але ж ця

сама теза може набути й іншого розвитку: наявність в будь-якій економічній системі слабкостей та недоліків виступає підґрунтям для економічних порушень, злочинів і потребує детального дослідження здійснених операцій, прийнятих рішень як за формою, так і по суті в межах законодавчо-нормативного поля певної країни.

Слід зазначити, що особливістю економічних порушень є те, що при їх вчиненні використовуються легальні економічні інститути (правила, форми, процедури, механізми економічної діяльності тощо). Документальна фіксація інформації про господарські операції є обов'язковим елементом фінансово-економічної діяльності підприємства, установи чи організації. Саме цей аспект покладений в основу підтвердження факту здійснення цієї операції, а, відповідно, і побудови систем управління та контролю підприємством. Тому, з метою визначення достовірності всього спектру інформації, що ґрунтується на основі, спродукованих у ході господарської діяльності, документів або з метою дослідження окремих ситуаційних питань господарської діяльності, названі інститути потребують ретельного дослідження фахівцем, що володіє спеціальними знаннями і незалежним від самої діяльності підприємства.

Економічні експертизи виступають однією з таких форм економічних досліджень. Автором доведено, що історичний шлях становлення і розвитку економічної експертизи перетворив її в науку, здатну досліджувати сутність і поведінку, аналізувати, пояснювати, моделювати і прогнозувати об'єкти, визначати та формувати методи експертиз. Вона, будучи системою знань, володіє необхідними ознаками, які притаманні теорії, яка водночас, має свою специфіку.

Цільова орієнтація економічної експертології в історичному її генезисі завжди мала проблемно-практичне спрямування. «Ми не вивчаємо якийсь предмет, ми вивчаємо проблеми. ... будь-який метод має право на існування, якщо він призводить до результатів, які піддаються розумному обговоренню», – зазначав К. Поппер [3].

Сучасний стан економічних процесів спричинив суттєве ускладнення економічних експертиз: наявність великого різноманіття об'єктів експертизи та збільшення числа прошарків у фрагментах господарської діяльності визначеного суб'єкта, які виносяться на експертне дослідження. Відповідно, пошук відповідей на поставлені питання (вирішення експертних завдань) неухильно призводить до розширення існуючих та розробки нових методів, засобів та методик дослідження, що охоплюють все більше коло різноманітних об'єктів – документально зафіксованих господарських фактів, явищ, операцій, в часових та логічних межах, визначених конкретним питанням, запропонованим на дослідження експерту-економісту, тобто здійснюється динамічний розвиток наукових знань економічної експертології.

На даному етапі розвитку інституту економічної експертизи особливо яскраво простежу-

ються дві тенденції: по-перше, постійне збільшення кількості проведених судових експертиз як у сфері кримінального судочинства, так і в сферах цивільного, арбітражного, адміністративного процесу.

Як друга тенденція розвитку інституту економічної експертизи виступає постійно зростаюча кількість висновків експертних досліджень, які здійснені з ініціацією великого кола органів і посадових осіб, що володіють правом призначення проведення економічної експертизи. Так, крім слідчих і судових органів, правоохоронних органів спеціального призначення, правом призначення проведення економічної експертизи законодавець наділив посадових осіб митних і податкових органів, фондів соціального страхування, інвестиційних фондів тощо. Окрім того, як було зазначено, потреба в її проведенні, зумовлена ґрунтовним дослідженням окресленого перед експертом питання та, відповідно, формуванням законодавчо-нормативно узгодженого висновку, неухильно зростає.

Як вид дослідницької, аналітичної та прогнозної діяльності сучасний етап розвитку економічної експертизи поза рамками процесу судочинства здійснюється в двох основних формах:

- як елемент (стадія) процесу управління – внутрішньовідомча, корпоративна, внутрішня експертиза;
- як вид консалтингової діяльності – незалежна (комерційна, замовна) зовнішня експертиза, що здійснюється незалежними експертами [4].

Таким чином, резюмуючи вищевикладене, необхідно підкреслити таке: в даний час об'єктивно складається ситуація розвитку та взаємного зв'язку, з одного боку, судово-експертної економічної діяльності, тобто залучення спеціальних пізнань у сферу експертного дослідження речових доказів, з іншого – прагнення і зусилля науки на створення організованої системи теоретичних положень незалежної економічної експертизи, спираючись на які економіко-експертна практика може отримати свій подальший позитивний розвиток.

Водночас, лише констатація змісту вищезазначеного процесу ще не дозволяє проникнути в його сутність. Проблеми здійснення експертного економічного дослідження в даний час залишаються маловивченими і інколи нерозв'язаними ні в науковому, ні в практичному аспектах. У зв'язку з цим рішення задачі виявлення сутнісних характеристик непроцесуальної (незалежної) економіко-експертної діяльності та судової економічної експертизи вимагає виконання особливого роду досліджень, рефлексивних за своєю формою, якими є саме історико-аналітичні.

Аналіз сучасного стану економічної експертології неможливий без оцінки науково-методологічної спадщини в області теорії і практики економічної експертизи, яке накопичилося в нашій країні за попередній період, з врахуванням тих політичних і економічних перетворень, яких зазнала наша держава і суспільство в останні два

десятиріччя. Потрібно знати і оцінити те, що ми маємо, зрозуміти природу проблем, що виникають, перш ніж шукати ефективні шляхи їх подолання та руху вперед. «Теорія – це не будь-яка сукупність знань про предмет, а строго організована система знань, кожен елемент якої органічно пов'язаний з іншими елементами даної системи і безпосередньо впливає з них» [5].

Ідея формування спеціальної концепції наукових знань про експертизу (загальної теорії судової експертизи), як вище зазначалось, почала конкретизуватися в 50-х роках ХХ ст. як наука саме про криміналістичну експертизу. Прагнення до пошуку оптимальних варіантів вирішення проблем методологічного забезпечення попереднього слідства і суду спеціалізованими науковими і технічними знаннями сприяло формуванню в юридичній науці самостійного напрямку наукового аналізу – судової експертизи. Судовою експертологією стала називатися наука про закони і методології формування та розвитку експертиз, закономірностях дослідження їх об'єктів, спеціальних знань, привнесених з базових материнських наук, трансформованих через систему судової експертизи [6].

Слід констатувати, що з моменту виникнення судова експертиза розвивалась в бік накопичення, пристосування і трансформації знань з неюридичних галузей знань. Разом з тим йшов розвиток судової експертної діяльності в бік все більшої її організованості: зміцнення правової, методичної і технічної основи. Отже, формування загальної теорії судової експертизи стало логічним продовженням процесу формування теоретичних основ різних видів експертиз і теоретичних спроб упорядкувати це явище. Отже, історично, експертна діяльність розвивалася у двох напрямках: зміцнення наукової бази і розвитку правової основи.

Зауважимо, що появу загальної теорії будь-якої науки завжди випереджає етап побудови теоретичної моделі об'єкта науки як відбитку існуючих зв'язків реальності, що представлені за допомогою певних ідеалізацій. Цей об'єкт містить в собі конкретну програму свого дослідження, яка реалізується в процесі побудови теорії [7]. Наголосимо, що один і той самий об'єкт може вивчатися різними науками. В межах даного дослідження таким об'єктом була діяльність по розкриттю різного виду злочинів. У процесі становлення та розвитку криміналістики за результатами експертної практики накопичувався емпіричний матеріал, проводились дослідження по доведенню певних наукових фактів, які в подальшому було об'єднано в конкретну теорію, що містила наукові основи криміналістичної експертизи.

Оскільки диверсифікаційні процеси людської діяльності є нестримними, то в межах криміналістики утворювались нові роди і види експертиз, створювались нові методики дослідження і, як наслідок, виникла тенденція до виокремлення накопичених відомостей в окремий розділ знань.

Формування предмету науки відбувається в процесі систематизації та узагальнення накопиче-

ного емпіричного матеріалу. Так, поштовхом до виникнення і розвитку інституту судової експертизи, з нашої точки зору, послужили погляди П.І. Тарасова-Родіонова [8] щодо двоїстої природи криміналістики, Ю.М. Кубицького [9] щодо необхідності вилучення з криміналістики всього, що відноситься до криміналістичної експертизи, і деяких їхніх послідовників, які пропонували вважати криміналістикою лише науку про процес дослідження речових доказів, яку належить розділити за видами експертиз та включити відповідно у прикладні галузі знань – судову медицину, біологію, хімію тощо. Водночас, зауважимо, що ідея виокремлення спеціальної галузі наукового знання, предметом якої є інститут експертизи в кримінальному і цивільному судочинстві, дискусійною залишається і до сьогодні.

Такий підхід був підданий критиці А.І. Вінбергом у відомій статті «Про сутність криміналістичної техніки і криміналістичної експертизи» (1955 р.).

Доцільно зазначити, що на той час радянська криміналістика вже мала у своєму розпорядженні значну кількість наукових праць стосовно питань, що мають загальне значення для всіх видів криміналістичної експертизи (окрім А.І. Вінберга, роботи С.М. Потапова, Н.В. Терзієва, В. Я. Колдіна та інших); з питань, віднесених до формування наукових основ її окремих видів (роботи Б.І. Шевченко, Б.М. Комаринця, С.І. Тихенко, В.П. Колмакова, А.А. Єлісєєва, Е.У. Зіцер, Н.М. Зюська та ін.). Окрім того вже були сформульовані загальні принципи криміналістичної експертизи, визначені та проаналізовані стадії процесу криміналістичного експертного дослідження, його гносеологічні та логічні основи, охарактеризовано об'єкти та методи криміналістичної експертизи, її значення в процесі доказування, розроблені окремі методики експертних досліджень.

Водночас саме А.І. Вінберг пізніше (1961 р.) висунув ідею про створення самостійного загального вчення про судову експертизу поза рамками криміналістичної науки [10]. В подальших своїх поглядах А.І. Вінберг разом з Н.Т. Малаховською визначав експертологію як науку «про закони та методології формування й розвитку судових експертиз, закономірностях дослідження їх об'єктів, що здійснюються на основі спеціальних знань, які привносяться з базових (материнських) наук й є трансформованими через порівняльне судове експертстведення в систему наукових принципів, методів, засобів та методик розв'язку задач судових експертиз, що проводяться в межах правової регламентації і в тих організаційних формах, які забезпечують доведення у справі значення висновків судових експертиз» [11].

Незважаючи на те, що ідея загальної теорії економічної експертизи не повторює теорію криміналістичної експертизи 50-х рр., деякі вчені ще в кінці 80-х рр. в своїх запереченнях проти цієї теорії використовували аргументацію того часу.

Так, В.Г. Гончаренко (1987 р.), повертаючись до дискусії, що відбувалася в 50-х роках, вважає,

що будь-яка спроба розділити в науковому відношенні криміналістичну техніку на відособлені складові є неспроможною, адже експертиза сама по собі не є наукою, а ґрунтується на застосуванні даних практичної техніки для вирішення спеціальних питань.

Продовжуючи розгляд найбільш значущих робіт у галузі науки про експертизу, необхідно відзначити концепцію судової економічної експертології як частину загальної експертології, що була висунута В.С. Мітрічевим (1980 р.).

Автор вважає, що проблеми експертології не вичерпуються тільки судовою діяльністю. Загальні проблеми експертології виникають у зв'язку з практичною діяльністю багатьох, в тому числі й несудових установ та організацій. Загальна експертологія, на його думку, повинна займатися вивченням проблем, що відносяться до наступних основних розділів експертної діяльності: гносеологічна суть та методи ухвалення експертних рішень; соціологічні аспекти (ефективність, етичні і інші питання експертизи); психологія експертної діяльності; експертний інформаційний фонд (зміст, призначення, використання); експертні методики (суть, типи, призначення, використання); організаційна структура експертної діяльності.

Ряд важливих положень, що стосуються проблем змісту та структури концепції економічної експертології, а також її взаємозв'язку із суміжними науками, розглянуті О.О. Ейсманом [12] (1980 р.). Оскільки практично всі з них можуть бути використані при формуванні сучасних уявлень про економічну експертологію, доцільно охарактеризувати їх повністю. Як елементи складу експертології, автор називає такі:

Вступ (наукова частина), в якому досліджуються предмет, зміст експертології та її місце серед інших галузей знання; методологія і методи експертології, зокрема класифікація цих методів; завдання цієї галузі знання та її функції (зокрема дослідницькі, пов'язані з комунікацією знання, підготовкою та перепідготовкою кадрів, створенням і розподілом наукових інформаційних фондів, історія та розвиток експертології).

Загальна теорія експертології, що містить аналіз її основних понять і принципів. Оскільки предмет, зміст і методи практичної експертизи (як процесуальної дії) не тотожні предмету, змісту і методам вчення (науки) про експертизу. В такому випадку, не співпадають повністю й системи практичної експертизи та наукових знань про них. Саме тому в загальній частині необхідно, на думку автора, розглядати класифікацію родів та видів експертиз, завдання експертної практики, функції експертних установ, їх організаційну структуру, систематику методів експертного дослідження. Основою загальної частини експертології має бути теорія, ґрунтуючись на якій експерт дає висновки.

Розділом економічної експертології повинні стати вчення про логічну структуру висновку експерта та пов'язане з ним вчення про модальність висновку. Дослідження форми та обґрунту-

вання висновку, а також їх доказового значення повинно становити зміст третього розділу експертології. Цей розділ повинен включати і вчення оцінки експертом даних, виявлених ним у ході дослідження.

У межах загального вчення, повинні розглядатися не конкретні методики видів експертиз, а принципи, загальні для методик експертиз будь-якого роду або виду. До проблем методики примикають і деякі організаційні проблеми: автоматизація експертиз, психологія експертної діяльності, експертна етика.

Визначена автором і система взаємодії експертології і таких наук як вчення про бухгалтерську експертизу. Викладена концепція О.О. Ейсмана викликає ряд обґрунтованих заперечень. Так, питання підготовки і перепідготовки експертних кадрів до загальної теорії судової експертизи безпосереднього відношення не мають. На нашу думку, в даній теорії доцільно в рамках вчення про суб'єкта експертного дослідження розробити типову модель експерта, але не вирішувати питання про те, де і як здійснюватиметься навчання майбутніх фахівців. Непотрібно розглядати в експертології функції експертних установ, оскільки вони є або процесуальними, або адміністративно-правовими.

Останніми роками питання загальної теорії судової експертизи розглядалися в монографічних роботах І. А. Алієва [13].

Відповідно до визначення І.А. Алієва, загальна теорія судової експертизи є системною світоглядних принципів, науково обґрунтованих концепцій, категоріальних понять, методів, зв'язків, відносин, здатних відобразити повною мірою предмет наукового пізнання та узагальнення. Визначаючи місце загальної теорії в системі знань, автор відносить її до галузі юридичних наук.

На сучасному етапі розвитку сприйняття експертології лише як науки про судові експертизи є дуже вузьким. Скоріше саме судова експертологія є окремою складовою загальної науки про експертну діяльність. Стійкій підхід до експертології як до науки про закони та методологію формування й розвитку судових експертиз, що визначало її парадигму на початкових етапах становлення, не може зупинити розвитку знань та значного розширення сфери застосувань наукових принципів, методів, засобів та методик розв'язку задач, притаманних експертології. Зазначимо, що розуміння фактів, явищ, процесів лише з позиції санкціонованої даною парадигмою, унеможливає прогрес пізнання як такий. Що є вже парадоксом.

Для повноти дослідження доречно зазначити, що подібні міркування присутні в роботах А.Р. Шляхова, яким була висунута ідея про створення вчення або науки, що стосується всіх родів експертизи [14]. Предметом науки експертизи, на думку А.Р. Шляхова, «дослідження речових доказів з метою встановлення суттєвих властивостей та ідентифікації» [15].

Саме А.Р. Шляхов, розглядаючи істотні ознаки експертизи, звертає увагу на неприпустимість відокремленого аналізу різних критеріїв її класифікації, до яких об'єктивно відносяться і її предмет. Зупиняючись на змісті судової експертизи, науковець зазначає, що предмет, об'єкт та наукові методики у своїй сукупності вірно визначають її сутність [16, 17]. Необхідно наголосити, що точка зору цього науковця в подальшому лягла в основу запропонованої ним класифікації судових експертиз, яка була в цілому прийнята в теорії і знайшла реалізацію в експертній практиці. Водночас, аналіз робіт А.Р. Шляхова, детально зроблений Р. С. Белкіним [18], доводить, що А.Р. Шляхов в різний час формулював поняття по-різному. Так в одній зі своїх робіт А. Р. Шляхов уточнює, що «розкрити предмет певного виду експертизи – це значить визначити межі та основні риси методики експертного дослідження, компетенцію експертів різних спеціальностей, характеристику об'єктів, які можуть бути досліджені за допомогою експертизи даного виду, примірний перелік основних питань, які можуть бути вирішені за допомогою даного виду експертизи» [19]. Р.С. Белкін поділяє позицію А. Р. Шляхова, долучаючи до поданої позиції як додатковий критерій демаркації експертиз окремою ознакою «характер знання, що виступає підґрунтям» експертизи [18].

У подальшому А.Р. Шляхов продовжив розвиток своїх міркувань щодо створення науки про криміналістичну експертизу. Він уточнює її зміст, предметом якої вважає принципи, процесуальні умови і загальні логічні, фізико-технічні і хіміко-біологічні, економічні методи дослідження, а також методику і техніку проведення різних видів експертизи. Така теорія, на думку А.Р. Шляхова, не є ні юридичною (прикладною) наукою, ні технічною, а повинна стояти на межі між ними, бути суміжною наукою. Окрім того, назва «судова експертологія», запропонована А.І. Вінбергом і Н.Т. Малаховською, не отримало загальної підтримки, і в своїх дослідженнях А.Р. Шляхов науку про судову експертизу назвав теорією судової експертизи (1974 р.). «Теорія судової експертизи – це система знань про закономірності й засновані на них методи, що застосовуються в різного роду судових експертизах при розв'язку задач по дослідженню тих чи інших об'єктів» [20], – зазначав науковець. Отже, зважаючи на певні відмінності в підходах, ці науковці змогли визначити спільне у різних видах експертиз. Зокрема, А.І. Вінберг відмічав, що по мірі розвитку судової експертизи «створювались її принципи, її методологічні початки, виникали наукові основи нових видів судових експертиз, що були викликані до життя практичною потребою правоохоронних органів в розв'язку питань, що потребують спеціальних пізнань знаючих осіб – експертів» [20]. Судова експертологія – це така галузь знань, – відмічав науковець, – яка об'єднала всі «галузеві знання – теорії різного роду судових експертиз – в єдину синтетичну систему на основі інтегрування наукових основ кожного виду судової експертизи

в єдину загальнотеоретичну, методологічну галузь науки – системи знань, що складає сутність судової експертології» [20].

Отже, виділення інституту судової експертизи із загальної теорії криміналістики є закономірним явищем у певних умовах розвитку суспільства (фактори впливу: розвиток науково-технічного прогресу, потреба залучення знань з не юридичних наук (технічних, природничих, суспільних), а також розвиток і трансформація цих знань у судову експертизу) в умовах принципової зміни як самої системи доказів (розвиток кримінології), так і об'єктивізації процесів їх дослідження (кількість накопиченого емпіричного експертного матеріалу за окремими видами експертиз, зокрема економічною).

Однак, побудова юридично-правової системи в цілому (не залежно від державного устрою) спрямована на реалізацію однієї конкретної функції – функції контролю. Цілком слушно в цьому аспекті зазначають Ф.Ф. Бутинець та Т.А. Бутинець: «контроль як наука виник на стику декількох наук, що досліджує економіко-правовий зміст та форму будь-яких порушень та відхилень при здійсненні господарських операцій в процесі кругообороту капіталу та у тісному зв'язку з їх економіко-обліковим змістом» [21]. Призначенням контролю є, – за твердженням Л.І. Гомберга, – «дослідження того, наскільки виконання відповідає встановленим вимогам, будь ці останні продиктовані законодавством, звичаєм або просто розумом» [22]. Це в повній мірі відповідає положенням Лімської декларації керівних принципів контролю, прийнятої IX Конгресом Міжнародної організації вищих контрольних органів в 1977 р., де зазначено, що організація контролю є обов'язковим елементом управління суспільними фінансовими коштами, оскільки таке управління тягне за собою відповідальність перед суспільством. Контроль є не самоціллю, а невід'ємною частиною системи регулювання, метою якої є розкриття відхилень від прийнятих стандартів і порушень принципів законності, ефективності та економії матеріальних ресурсів на можливо більш ранній стадії з тим, щоб мати можливість здійснити коригуючі заходи, в окремих випадках, притягнути винних до відповідальності, отримати компенсацію за заподіяну шкоду або здійснити заходи щодо запобігання або скорочення таких порушень у майбутньому [23].

Слід зазначити, що фактично, судова економічна експертиза не входить до числа традиційних предметних галузей криміналістики і судової експертизи. Ця назва є відносно новою: в Україні вона введена в 2001 р. як наслідок розширення кола питань, що ставились перед бухгалтерами-експертами і виходили за межі їх професійних знань. Назва «судово-бухгалтерська експертиза» на даний час залишається професійною деривацією, що визначає один з експертних напрямів виду «Економічна експертиза», а саме «11.1. Дослідження документів бухгалтерського та податкового обліку і звітності».

Як було вище доведено, судово-бухгалтерська експертиза розвивалась на базі окремої комплексної економіко-правової науки [24, 25] – судової бухгалтерії - конгломерату знань бухгалтерського обліку та господарського контролю. «Про самостійну якісно нову роль спеціальних знань в предметних судових науках свідчить те, що їх основоположні наукові дані, які складають основу експертних методик, в материнських науках мають вторинне, допоміжне значення» [11]. Викликає заперечення введене авторами поняття «предметної судової науки», до якої вони відносять і економічну експертизу. Слід зазначити, що складовими предметної судової науки вони вважають наукові основи багатьох експертиз, зокрема криміналістичних [11]. Однак, якщо логічно продовжити думки авторів, то криміналістика, її розділ криміналістична техніка є конгломератом наук, а не єдиною, цілісною системою знань, об'єднаною спільним предметом. Автори мимоволі приєднуються до позиції деяких західних вчених, які вважають, що немає криміналістики, як самостійної науки, а є система якихось судових наук, тобто наук, положення яких використовуються в судочинстві (судової хімії, фізики, біології, економіки).

Таким чином, на початковій стадії розвитку наука про економічну експертизу відповідає уявленням про предмет науки про судову (криміналістичну) експертизу як сукупність окремих процесуальних, організаційних і методичних питань проведення експертиз і криміналістичної техніки в цілому. Водночас слід зазначити, що незважаючи на фактичну ідентифікацію дефініцій «теорія», «методологія», «практика», «методика» у межах системи судової експертизи, юридична наукова думка не дає чіткого єдиного визначення цих термінів у сфері економічної експертизи на сучасному етапі її розвитку.

Фактично в наукових дослідженнях судово-економічної експертизи більшість науковців анахронічно сприймають інститут економічної експертизи лише як інструмент спеціалізованого наукового знання для потреб процесу судочинства. На користь тези про незакінченість формування концептуальних основ експертизи навіть у судовій формі її проведення свідчить той факт, що в законодавчо-нормативних актах України відсутня однозначно трактована демаркація правового статусу носіїв спеціальних знань – фахівця і судового експерта. Ця проблема зумовлена процесуально закріпленим механізмом функціонування розглянутого інституту і нерідко призводить у судовій практиці до отождолення знань, що вимагають наукового обґрунтування, і знань, що відносяться до компетенції фахівця. Звідси численні факти, коли висновок експерта несе в собі інформацію, засновану не на експертному дослідженні, а лише на констатації фактів.

Судова економічна експертологія як розділ загальної експертології вивчає закономірності і на цій основі розробляє практичні рекомендації по

здійсненню експертної діяльності в умовах судочинства у кримінальних та цивільних справах. Внаслідок цього судова експертологія має перспективи розвитку в якості прикладної юридичної науки.

Висновки

Застосування економічної експертизи сягнуло далеко за межі процесу судочинства; її результати використовуються як базис управлінських рішень непроцесуального характеру. Тому потреба у переосмисленні як понятійно-термінологічного, так і концептуального апарату економічної експертизи актуалізована часом та історично сформованими формами її реалізації. В цьому аспекті потребують уточнення такі її концептуальні положення як предмет, об'єкти, завдання, а також існуюча система економіко-експертних знань, класифікація якої за напрямками і видами вимагає обґрунтованої систематизації існуючих та пошуку нових критеріїв, які враховують реальні потреби практичної діяльності. Зазначимо, що одним з таких критеріїв може служити методологія доведеного знання, використовувана для вирішення конкретного експертного завдання.

Відсутність однозначності в підходах до змісту економічної експертизи, її видів, предмету, методу, методичних прийомів, процедур, форм, а відповідно і суб'єктів проведення викликає:

- ірраціональність практичного функціонування механізму проведення економічної експертизи;
- хаотичність сприйняття сутності економічного експертизи за назвами та реаліями окремих її форм (таких як незалежна економічна експертиза, державна економічна експертиза, судово-економічна експертиза, експертно-економічне дослідження, експертно-економічний аналіз, експертно-економічна оцінка, попередня економічна експертиза тощо);
- термінологічні невідповідності в процесі проведення економічної експертизи як окремого дослідження (неузгодженість логічних зв'язків між методом – методичними прийомами – процедурами – діями – операціями);
- нереалізованість потенціалу окремих методичних прийомів контролю в процесі економічної експертизи (таких як економіко-експертний прогноз, економіко-експертний моніторинг, економіко-експертна діагностика діяльності окремого суб'єкта господарювання);
- підміна одних форм економічного контролю іншими (аудит використовується як засіб доведення істини в окремих питаннях замість економічної експертизи);
- відсутність єдиного підходу в різних фінансово-економічних, наукових, законодавчо-нормативних, процесуальних документах до назв окремих форм експертизи;
- уточнення назв і видів заключних документів, що формуються за кожною з форм економічної експертизи.
- невизначеність рівня фахових спеціальних знань, якими має володіти експерт-економіст,

що виступає в конкретній ситуації представником суб'єкта контролю і реалізує визначену форму контролю (наявність вищої економічної освіти є обов'язковим, але абсолютно недостатнім фактором оцінки рівня фаховості, набутих особою знань),

— помилки при викладанні фахових дисциплін, предметом яких є окремі форми економічного контролю («Аудит», «Внутрішній аудит», «Судово-бухгалтерська експертиза», «Ревізійна справа» тощо).

Це далеко не повний перелік негативних моментів, пов'язаний з станом невизначеності в системі економічної експертології в нашій країні. Втім, збільшення кількості процедур, методів, інструментальних засобів, що застосовуються з метою захищеності господарської діяльності, обумовлено використанням сучасних експертних технологій. Можливість проведення експертизи, забезпечує оцінку ефективності заходів захисту та

підготовки обґрунтованих висновків для прийняття відповідних рішень як для органів державного контролю, судових органів, так і для суб'єктів господарювання, що потребують всебічного дослідження причин і умов, в яких здійснюються/можуть бути здійсненими економічні злочини, порушення.

У цьому істотну допомогу має надати науково обґрунтований концепт «економічна експертиза» і чітко сформована її концепція та методологія.

Слід зазначити, що пріоритетні напрямки будь-якої стратегії виходу з кризи економіки країни залежать від стабілізації і подальшого розвитку всіх галузей вітчизняної економіки, що може бути забезпечений лише стійким економічним розвитком окремих суб'єктів господарювання. Саме утримання та збалансований ріст економічної стійкості підприємств, як сукупності окремих елементів механізму економіки країни, дозволить стабілізувати ситуацію.

Список літератури:

1. Новый тлумачний словник української мови (у 3 т.) / Уклад. Яремко В. В., Сліпушко О. М., 2-ге вид., випр. – К.: АКОНІТ, 2008. – . – Т.3. – К.: АКОНІТ, 2008. – 862 .
2. Макконнелл К.Р. Экономикс: Принципы, проблемы и политика : в 2 т. / К.Р. Макконнелл, С.Л. Брю ; Пер. с англ. – М., 1992.
3. Эволюционная эпистемология и логика социальных наук : К. Поппер и его критики: [Сб. ст.] / Сост., пер. с англ. Лахути Д.Г. [и др.]; Общ. ред. и вступ. ст. Садовского В.Н.; Послесл. Финна В.К. – М. : Эдиториал УРСС, 2000. – 462 с.
4. Власова Т.В. Социальная экспертиза : уч. пособ. / Т.В. Власова, М.Д. Сущинская. – СПб.: Изд-во СПбГУЭФ. – 2009. – 152 с.
5. Андреев И.Д. Научная теория и методы познания / И.Д. Андреев. – М. : «Знание», 1975. – 64 с.
6. Сахнова Т.В. Судебная экспертиза / Т.В. Сахнова. – М. : Городец, 1999. – 367 с.
7. Философский энциклопедический словарь [Текст] : словарь / сост. Е.С. Губский. – М. : ИНФРА - М, 2000. – 576 с.
8. Тарасов-Родионов П.И. Советская криминалистика / П.И. Тарасов-Родионов // Социалистическая законность. – 1951. – № 7. – С. 10-11.
9. Кубицкий Ю.М. Пограничные вопросы судебной медицины и криминалистической экспертизы / Ю.М. Кубицкий // Вопросы судебной экспертизы и криминалистики. Сборник научных работ. – Алма-Ата, 1959. – Вып. 1. – С. 33-42.
10. Винберг А.И. Насущные вопросы теории и практики судебной экспертизы / А.И. Винберг // Советское государство и право. – 1961 – № 6 – С. 74-82.
11. Винберг А.И. Судебная экспертология – новая отрасль науки / А.И. Винберг, Н.Т. Малаховская // Социалистическая законность. – 1973. – № 11. – С. 48-51.
12. Эйсман А.А. Некоторые вопросы теории исследования вещественных доказательств / А.А. Эйсман // Вопросы криминалистики. – М.: Госюриздат, 1962. – № 5(20). – С. 3-37.
13. Алиев И.А. Концептуальные основы общей теории судебной экспертизы / И.А. Алиев, Т.В. Аверьянова. – Баку : Гянджлик, 1992. – 192 с.
14. Шляхов А.Р. Предмет, метод и система советской науки криминалистической экспертизы / А.Р. Шляхов. // Вопросы криминалистики и судебной экспертизы. – Алма-Ата, 1959. – С. 12-13.
15. Шляхов А.Р. Организация и производство криминалистической экспертизы в СССР / А.Р. Шляхов // Теория и практика криминалистической экспертизы. — 1962. – Вып. 9-10. – С. 141-156.
16. Шляхов А.Р. Предмет некоторых видов судебной экспертизы / А.Р. Шляхов // Вопр. криминалистики. – М: Госюриздат, 1963. – № 8-9. – С. 19-25.

17. Шляхов А.Р. Организация производства новых видов судебных экспертиз / А.Р. Шляхов // Вопросы криминалистики и судебной экспертизы. – Душанбе, 1963. – Вып. 3. – С. 9-15.
18. Белкин Р.С. Курс криминалистики [Текст] : [В 3 т.] / Р.С. Белкин. - М. : [б. и.], 1997. - . - Том 2. Частные криминалистические теории. – 463 с.
19. Шляхов А.Р. Организация производства новых видов судебных экспертиз / А.Р. Шляхов // Вопросы криминалистики и судебной экспертизы. – Душанбе, 1963. – Вып. 3. – С. 9-15.
20. Винберг А.И. Судебная экспертология [Текст] : общетеоретические и методические проблемы судебных экспертиз: учебное пособие / А.И. Винберг, Н.Т. Малаховская ; отв. ред. Б.А. Викторов. – Волгоград : [б. и.], 1979. – 155 с.
21. Бутинець Ф.Ф. Господарський контроль як наука і система знань / Ф.Ф. Бутинець, Т.А. Бутинець // Міжнародний збірник наукових праць. – 2011. – Вип. 3(21). – С. 14-27.
22. Гомберг Л.И. Значение контроля / Л.И. Гомберг // Счетоводство. – 1897. – № 21-22. – С. 219-222.
23. Лімська декларація керівних принципів контролю [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал «Верховна Рада України». Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/604_001
24. Бандурка А.М. Основы судебной бухгалтерии [Текст] : учебник для высших учебных заведений / А.М. Бандурка, В.А. Лукин, В.Д. Поникаров. – Харьков : НУВС, 2001. – 336 с.
25. Камлик М.І. Особливості обліку і використання обліково-бухгалтерських документів при виявленні та розслідуванні корисливих злочинів у галузях економіки. Судова бухгалтерія. [Текст] : настільна книга для працівників кримінальної міліції та слідчих / М.І. Камлик. – К.: Синтез, 1995. – 256 с.

Надано до редакції 07.08.2013

Перезовова Ірина Володимирівна / Iryna V. Perevozova
perevozova@ukr.net

Посилання на статтю / Reference a Journal Article:

Економічна експертиза як специфічна галузь знань [Електронний ресурс] / І.В. Перезовова // Економіка: реалії часу. Науковий журнал. – 2013. – № 3 (8). – С. 97-105. – Режим доступу до журн.: <http://economics.opu.ua/files/archive/2013/n3.html>